

**Krzysztof Ostaszewski¹, Krzysztof Bobrowski¹, Anna Borucka¹,
Katarzyna Okulicz-Kozaryn¹, Agnieszka Pisarska¹, Cheryl L. Perry²,
Carolyn L. Williams²**

¹ Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”
Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

² Wydział Epidemiologii Uniwersytetu Stanu Minnesota
w Minneapolis, USA

PROGRAM DOMOWYCH DETEKTYWÓW Adaptacja amerykańskiego programu profilaktyki alkoholowej dla młodzieży we wczesnym okresie dojrzewania

Wstęp

Przedmiotem niniejszego artykułu jest ocena pilotażowej realizacji w Polsce amerykańskiego programu profilaktycznego o nazwie Slick Tracy Home Team, przeznaczonego dla dzieci w wieku 11-12 lat i ich rodziców. Jest on jednym z trzech szkolnych programów, które wchodzi w skład rozbudowanego, środowiskowego programu profilaktyki alkoholowej „Project Northland”. Pierwsza faza Projektu Northland była realizowana w latach 1991-94 w północno-wschodnich gminach stanu Minnesota (USA). Ten rejon stanu Minnesota wybrano ze względu na bardzo wysoki stopień zagrożenia problemami alkoholowymi. Program był finansowany przez National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism (NIAAA). Głównymi celami całego projektu było: opóźnianie inicjacji alkoholowej w grupie 11-14 latków, zmniejszenie spożycia alkoholu wśród nastolatków, którzy rozpoczęli już picie alkoholu, ograniczenie problemów związanych z piciem alkoholu przez młodzież oraz zmniejszenie dostępności alkoholu dla młodzieży. W pierwszej fazie Projektu Northland wykorzystywane były trzy szkolne programy edukacyjne – „Slick Tracy” dla klas szóstych,

Badania były sponsorowane przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

„Amazing Alternatives” dla klas siódmych i „Power Lines” dla klas ósmych (12, 24, 25), które połączone były z angażowaniem liderów młodzieżowych (7, 8), współpracą z rodzicami (26, 23, 24), oraz działalnością grup zadaniowych wspomagających zmiany w społecznościach lokalnych (21).

Projekt Northland w części badawczej miał na celu sprawdzenie skuteczności środowiskowych oddziaływań profilaktycznych opartych na aktualnej wiedzy z zakresu epidemiologii, a także psychospołecznych oraz behawioralnych czynników warunkujących picie alkoholu przez młodzież we wczesnym okresie dojrzewania (13, 22). Populacja młodzieży objęta badaniami składała się z uczniów (N=2351), którzy w 1991 roku rozpoczęli naukę w klasach szóstych szkoły podstawowej (11-12 lat) w 24 okręgach szkolnych północno-wschodniej części stanu Minnesota. Jednostką randomizacji był okręg szkolny. Połowa okręgów szkolnych została losowo przydzielona do grupy poddanej oddziaływaniom, a druga połowa do grupy kontrolnej. W latach 1991-94 obie grupy podlegały corocznym badaniom ankietowym.

Badania pierwszej fazy Projektu Northland wykazały, że – po trzech latach realizacji programu – w grupie młodzieży objętej działaniami profilaktycznymi, w porównaniu z grupą kontrolną, zmniejszyły się wskaźniki bieżącego picia alkoholu (picie w ciągu ostatniego miesiąca i tygodnia przed badaniem) (12, 25). Młodzież z grupy eksperymentalnej była też w większym stopniu odporna na wpływy rówieśnicze, miała bardziej realistyczne przekonania co do rozmiarów picia i akceptacji picia alkoholu w swoim środowisku, potrafiła lepiej odmawiać i uznawała za ważne więcej powodów, dla których nie należy pić alkoholu. W tej fazie projektu – w społecznościach lokalnych objętych programem – nie udało się skutecznie ograniczyć dostępności do alkoholu wśród niepełnoletniej młodzieży (12, 25).

Obecnie badacze z Uniwersytetu Minnesota są w trakcie realizacji drugiej fazy Projektu Northland (1996-99). W porównaniu do pierwszej fazy z lat 1991-94 jest ona w mniejszym stopniu nastawiona na programy realizowane w szkołach, a większy nacisk położony jest na działania środowiskowe. Kontynuowanie badań w tej samej grupie młodzieży umożliwiło, między innymi, obserwację odroczonego efektów działań profilaktycznych podjętych w pierwszej fazie projektu. Niestety, w szkole średniej, po dwóch latach od zakończenia pierwszej fazy pozytywne efekty programu dotyczące picia alkoholu przez młodzież uległy zatarciu (11). Autorzy projektu sądzą, że utrzymanie w szkole średniej pozytywnych efektów programu wymaga większego zaangażowania ze strony całej społeczności lokalnej, a przede wszystkim zmiany norm społecznych, które przyczyniają się do akceptacji picia alkoholu przez niepełnoletnią młodzież. Jest to prawdziwe wyzwanie dla autorów projektu. W chwili obecnej nie znane są jeszcze końcowe rezultaty drugiej fazy Projektu Northland.

Charakterystyka Programu „Slick Tracy Home Team”

Koncepcja programu „Slick Tracy Home Team”, podobnie jak całego Projektu Northland, opiera się na kilku podstawach: teorii społecznego uczenia się A. Bandury (1), wiedzy o czynnikach ryzyka i czynnikach chroniących związanych z picciem al-

koholu przez młodzież oraz współczesnych koncepcjach rozwoju w okresie dorastania (6, 10, 14). Główna strategia profilaktyczna zastosowana w Programie „Slick Tracy” opiera się na założeniu, że we wczesnym okresie dojrzewania (10-12 lat) duży wpływ na zachowania zdrowotne mają przede wszystkim rodzice, a także rówieśnicy dorastających. Badania skuteczności innych programów profilaktycznych wskazują, że angażowanie rodziców oraz liderów rówieśniczych do pracy profilaktycznej sprzyja powstawaniu i utrwaleniu pozytywnych zmian w zachowaniach nastolatków (19, 2, 3, 8).

Choć program „Slick Tracy” realizowany jest przy udziale szkoły, to główny kierunek oddziaływań dotyczy rodziców, a ściślej mówiąc wzmocnienia tych postaw i zachowań rodziców, które mogą chronić nastolatki przed pierwszymi próbami picia alkoholu. W czasie realizacji programu wykorzystuje się cztery zeszyty przeznaczone do wspólnej pracy uczniów i rodziców w domu. Każdy z nich zawiera jeden zabawny komiks, związane z nim trzy zadania oraz uwagi dla rodziców. Bohaterami komiksów jest para młodych detektywów: tytułowy Slick Tracy i jego koleżanka Breathtest Mahoney, którzy modelują wśród uczniów pożądane zachowania i postawy. Zeszyty obejmują następujące tematy: fakty i mity na temat alkoholu; wpływ środków masowego przekazu na kształtowanie się przekonań na temat alkoholu; rodzaje presji rówieśniczej i sposoby radzenia sobie z tą presją; powody, dla których młodzi ludzie piją alkohol oraz konsekwencje picia alkoholu przez dzieci i młodzież. Domowe Drużyny (rodzice i dziecko) działają przez okres pięciu tygodni przeznaczając na pracę nad jednym zeszytem niespełna godzinę tygodniowo. Celem tych wspólnych zajęć jest zapoczątkowanie i/lub ułatwienie rodzicom rozmów z dziećmi na temat problemów związanych z piciem alkoholu oraz wypracowanie reguł rodzinnych dotyczących alkoholu. W zeszytach, w części przeznaczonej dla rodziców, znajdują się informacje dotyczące picia alkoholu przez młodzież, sugestie oraz konkretne wskazówki, jak rozpocząć rozmowę z dzieckiem na dany temat. Zachęcają one rodziców, między innymi, do przyjęcia jednoznacznej postawy przeciwnej picia alkoholu przez nastolatki, stawiania dziecku zakazów dotyczących picia alkoholu i konsekwentnego ich egzekwowania.

Zajęcia inicjujące pracę nad zeszytami w domu są prowadzone w klasie przez nauczyciela przy aktywnym udziale liderów młodzieżowych, czyli przeszkolonych uczniów, wybieranych przez całą klasę. Zajęcia te zapoznają uczniów z tematyką kolejnych zeszytów oraz służą omówieniu wrażeń i doświadczeń z pracy Domowych Drużyn. Do zadań liderów należy prezentowanie całej klasie kolejnych komiksów oraz prowadzenie w małych grupach krótkich zajęć o nazwie „Tu i teraz” nawiązujących do treści zeszytów. Nauczyciele i liderzy młodzieżowi otrzymują szczegółowe podręczniki do prowadzenia zajęć w klasie.

Włączenie rodziców do programu wczesnej profilaktyki alkoholowej sprawia, że stają się oni rzeczywistymi partnerami szkoły w promocji zachowań sprzyjających zdrowiu ich własnych dzieci. Udział w programie i wypracowywanie rodzinnych reguł dotyczących picia alkoholu skłania rodziców do przemyśleń na temat własnych zachowań związanych z piciem alkoholu, zachęca do umiaru w korzystaniu z alkoholo-

lu, a także do nieangażowania dziecka w czynności związane z piciem alkoholu przez dorosłych. Doświadczenia amerykańskie wskazują, że rodzice 11-12-latków w przeważającej większości akceptują strategię programu, która przekazuje niepełnoletniej młodzieży zdecydowany komunikat „nie pij”.

Program kończy się popołudniowym spotkaniem wszystkich uczestników – uczniów, ich rodziców, nauczycieli i zaproszonych gości. Przed tym spotkaniem młodzież, pod kierunkiem nauczyciela, przygotowuje prezentacje (głównie plakaty) nawiązujące do treści zawartych w zeszytach z komiksami. Materiały pomocnicze zawierają kilkanaście tematów prezentacji oraz wskazówki, jak je przygotować. Podczas spotkania uczniowie prezentują swoje prace rodzicom i zaproszonym gościom. Wieczór jest okazją do spotkania się „twarzą w twarz” wszystkich uczestników i podsumowania całego programu.

Program Domowych Detektywów, czyli polska wersja programu

Polska wstępna wersja programu została opracowana z myślą o klasach czwartych i piątych szkoły podstawowej, podczas gdy w Minnesocie program stosowany był w klasach szóstych. W USA dzieci zwykle wcześniej niż w Polsce rozpoczynają naukę w szkole. W związku z tym uczniowie klasy szóstej w Ameryce są mniej więcej w wieku uczniów naszej klasy piątej. Ponadto zakładaliśmy, że w grupie 10-11-latków program może osiągnąć lepsze efekty niż w grupie 11-12-latków. Badania ewaluacyjne Projektu Northland wskazują bowiem, że największą skuteczność osiągnięto w grupie uczniów, którzy przed rozpoczęciem programu nie pili jeszcze alkoholu (12, 25). W Polsce okres pomiędzy 11 a 14 rokiem życia to najczęściej podawany wiek tak zwanej inicjacji alkoholowej, czyli pierwszych prób i doświadczeń z alkoholem (4, 17, 18).

Polska wersja programu przeznaczona do pilotażu powstała w wyniku starannej adaptacji. Na prace adaptacyjne składały się między innymi: tłumaczenie materiałów edukacyjnych oraz wprowadzenie do nich niezbędnych zmian merytorycznych; adaptacja graficzna komiksów oraz związane z nią dwa wywiady grupowe z dziećmi dotyczące odbioru i rozumienia treści komiksów. W polskiej wersji program nosi nazwę: Program Domowych Detektywów. Nawiązuje ona do głównej idei programu, czyli współdziałania dzieci i rodziców w poszukiwaniu rozwiązań trudnych spraw domowych. W polskiej wersji główni bohaterowie komiksów to para detektywów Bystry Jasek i Wdechowa Małgocha. Ich imiona zostały tak dobrane, aby mogły kojarzyć się z postaciami Jasia i Małgosi z popularnej w naszym kraju bajki braci Grimm „Jaś i Małgosia”. W wersji amerykańskiej imiona głównych bohaterów nawiązują do popularnych w Ameryce postaci z komiksów dla dzieci. Spotkanie kończące program, w oryginale Slick Tracy Fun Nights, zostało nazwane Wieczorem Jaśka i Małgochy.

Adaptacja merytoryczna

Zmiany merytoryczne polegały na dostosowaniu lub zmianie treści niektórych materiałów, tak aby były zgodne z polskimi realiami. Między innymi zastąpiono

amerykańskie dane statystyczne odpowiednimi polskimi danymi. Dotyczyło to, na przykład, częstości wypadków drogowych spowodowanych przez nietrzeźwych kierowców. Dostosowano do naszych realiów: opisy sytuacji zamieszczonych w zadaniach domowych, przykładowe wypowiedzi rodziców, propozycje rodzinnych zasad dotyczących picia alkoholu, treści zadań realizowanych w czasie zajęć szkolnych itp. Weryfikacji i adaptacji uległy też zadania dla uczniów na imprezę kończąca program, czyli na „Wieczór Jaśka i Małgochy”. Zrezygnowaliśmy z tłumaczenia trzech tematów prezentacji, których treści były nieadekwatne w Polsce, na przykład dotyczyły amerykańskiego Stowarzyszenia Matek Ofiar Wypadków Drogowych (MADD), które nie ma w naszym kraju odpowiednika. W to miejsce opracowaliśmy nowe zadanie dotyczące akcji profilaktycznej „Sonda 21” (27).

Adaptacja graficzna

W ramach adaptacji graficznej komiksów zmianie uległ wygląd tytułowych postaci Bystrego Jaśka i Wdechowej Małgochy, tak aby były one bliższe naszej kulturze. W oryginale, wygląd żeńskiej postaci, nawiązywał do kanonu urody lalki Barbie, który w Polsce jest często krytykowany. Adaptacja graficzna polegała jednak, przede wszystkim, na opracowaniu czterech komiksów w wersji czarno-białej. Każdy uczeń uczestniczący w programie oraz jego rodzice dostają na własność cztery zeszyty do wspólnej pracy. W wersji oryginalnej, komiksy i szata graficzna zeszytów jest kolorowa. W naszym przypadku decyzja o czarno-białej szacie graficznej była, niestety, podyktowana względami finansowymi. Mimo wielu starań nie udało nam się uzyskać odpowiednich funduszy. Nie mamy wątpliwości, że kolorowe komiksy byłyby bardziej atrakcyjne dla dzieci uczestniczących w programie. Z drugiej strony druk czy powielanie kolorowych komiksów w znacznym stopniu powiększyły koszty wdrożenia programu na szerszą skalę. Mogłoby to w przyszłości zadecydować o mniejszej dostępności Programu Domowych Detektywów dla szkół.

W trakcie prac adaptacyjnych nad komiksami przeprowadzono dwa wywiady grupowe z dziećmi. Ich podstawowym celem była ocena atrakcyjności komiksów, stopnia zrozumienia treści historyjek oraz przedstawionych realiów. Wywiady zostały przeprowadzone oddzielnie w klasie czwartej i piątej szkoły podstawowej. W każdym wywiadzie brało udział kilkunastu uczniów. Wywiady z grupami dzieci pomogły nam podjąć decyzje dotyczące, między innymi: imion postaci występujących w komiksach, wyglądu niektórych rekwizytów i wizerunku negatywnego bohatera z trzeciego komiksu. Informacje uzyskane od dzieci przyczyniły się także do dopracowania słownictwa i rysunków użytych w komiksach oraz do opatrzenia krótkim wstępem każdego komiksu.

Przebieg programu

Prace adaptacyjne przyczyniły się do opracowania schematu przebiegu programu w polskich szkołach. Realizacja Programu Domowych Detektywów – wraz z fazą

przygotowań i Wieczorem Jaśka i Małgochy – wymaga łącznie około 10 tygodni. Na harmonogram programu składają się następujące elementy: spotkanie informacyjne dla rodziców, wybór liderów grup i podział klasy na grupy, szkolenie liderów, cykl pięciu głównych zajęć prowadzonych co tydzień w klasie, a kontynuowanych w domach, w ramach pracy Domowych Drużyn, dwa lub trzy zajęcia w klasie poświęcone przygotowaniu prezentacji na Wieczór Jaśka i Małgochy oraz Wieczór.

Metoda

Perspektywicznym celem naszych badań jest przygotowanie do wdrożenia programu wczesniej profilaktyki alkoholowej o sprawdzonej skuteczności przeznaczonego dla dzieci i młodzieży w wieku 10-11 lat. W przyjętym przez nas sposobie postępowania odwołujemy się do modelu sześciu faz składających się na właściwe przygotowanie programu profilaktycznego (20). Według postulowanego modelu, opracowanie programu powinny poprzedzać badania pre-interwencyjne, które dostarczają naukowych podstaw do opracowania interwencji profilaktycznych. Zgodnie z modelem przekazanie programu do rutynowego wdrożenia winno być starannie przygotowane za pomocą badań pilotażowych, a następnie oceniających skuteczność programu (Schemat 1).

Schemat 1. Model sześciu faz przygotowania programu profilaktycznego.

W badaniach pilotażowych zrealizowanych w roku szkolnym 1997/98 nastawialiśmy się na ocenę funkcjonowania Programu Domowych Detektywów w warunkach polskiej szkoły. W związku z tym pytania ewaluacyjne dotyczyły następujących trzech obszarów:

1) realizacji programu i funkcjonowania jego poszczególnych elementów – Czy program zajęć edukacyjnych został w pełni zrealizowany? Jak funkcjonują poszczególne elementy programu realizowane w szkole: zajęcia wprowadzające w klasach, praca uczniowskich liderów, oraz wspólna impreza kończąca program? Jaka część uczniów wraz z rodzicami podejmuje pracę nad dostarczonymi zeszytami? W jakim stopniu Domowe Drużyny realizują swoje zadania? Jaka część rodziców uczestniczy w spotkaniu kończącym program?;

2) odbioru (oceny) programu przez jego uczestników – Jak cały program oraz jego poszczególne elementy oceniane są przez uczniów, rodziców i nauczycieli? Jak oceniane są materiały metodyczne?;

3) funkcjonowanie programu w zależności od płci, poziomu klasy, ocen szkolnych – Czy uczniowie klas czwartych czy piątych są lepszymi odbiorcami programu? Czy utworzenie Domowej Drużyny, stopień realizacji przez nią zadań oraz ocena programu wiążą się z takimi zmiennymi, jak: płeć uczniów, ich wyniki w nauce, ocena ze sprawowania.

Badania zmierzające do oceny bezpośrednich efektów programu (skuteczności) zostały zaplanowane w roku szkolnym 1998/99.

Metody ewaluacji

Badania wokół wstępnej realizacji Programu Domowych Detektywów miały charakter eksploracyjny. Do oceny funkcjonowania programu zastosowano następujące metody: bezpośrednie obserwacje zajęć prowadzonych przez nauczycieli w klasie, badania ankietowe wśród uczniów i wywiady telefoniczne z grupą wylosowanych rodziców, wywiad grupowy z realizatorami programu oraz analizę dokumentów zgromadzonych w trakcie programu.

Obserwacje lekcji, podczas których realizowany był Program Domowych Detektywów, były prowadzone przez pracowników naszego zespołu w każdej klasie objętej programem. Posługiwano się arkuszem obserwacji, który został opracowany na użytek badań pilotażowych. Każdy z arkuszy składał się z dwóch części: pierwsza część służyła obserwacji zajęć prowadzonych przez nauczyciela, a druga – obserwacji pracy w małych grupach i działań liderów. W każdym arkuszu wyszczególniono w punktach działania, jakie w określonym tygodniu zajęć mieli realizować nauczyciel i liderzy. Obserwatorzy odnotowywali w arkuszu, czy działania przewidziane na dany tydzień zostały zrealizowane oraz jakie zmiany zaszły w stosunku do scenariusza zajęć. Zwracano szczególną uwagę na zaangażowanie uczniów i sprawność działań liderów młodzieżowych. Odnotowywano frekwencję i czas trwania zajęć.

W celu uzyskania opinii realizatorów na temat funkcjonowania programu przeprowadzono **wywiad grupowy** z nauczycielkami, które realizowały program. Wy-

wiad grupowy jest w badaniach ewaluacyjnych stosunkowo nowym sposobem zbierania danych. Polega on na zbieraniu danych jakościowych w toku grupowej dyskusji (9, 5). Wywiad był prowadzony przez osobę z naszego zespołu, zgodnie z wcześniej opracowanym scenariuszem, który obejmował następujące zagadnienia: współpracę nauczycieli z liderami w klasach, współpracę z rodzicami i ich udział w programie, ocenę przygotowań oraz przebiegu „Wieczoru Jaśka i Małgochy”, ocenę materiałów metodycznych, ocenę funkcjonowania programu w czwartych i w piątych klasach szkoły podstawowej oraz ogólną ocenę programu. W trakcie wywiadu nauczyciele indywidualnie oceniali, na skali od 1 do 5, współpracę z liderami i rodzicami, poziom własnej satysfakcji z uczestniczenia w programie oraz materiały metodyczne.

Badania ankietowe uczniów oraz ustrukturalizowane wywiady telefoniczne z rodzicami. Dwukrotne badania ankietowe wśród uczniów przeprowadzono metodą audytoryjną w czasie lekcji, przed rozpoczęciem i tuż po zakończeniu programu. Równoległe do tych badań prowadzono 15-20 minutowe wywiady telefoniczne z wylosowaną grupą rodziców. W obu tych badaniach nie stosowano grupy porównawczej. Pytania skierowane do uczniów w ankietach i do rodziców, w wywiadach przeprowadzonych po zakończeniu programu, dotyczyły tych samych kwestii. Posłużyły one do zebrania ocen i opinii uczniów oraz ich rodziców na temat programu. Za pomocą tych dwóch metod oceniano także udział uczniów i rodziców w poszczególnych jego częściach. Ocenie programu – w ankiecie dla uczniów i w wywiadzie z rodzicami – poświęcono kilka pytań. Na przykład, w obu narzędziach zastosowano ogólne pytanie o stopień zadowolenia/niezadowolenia z udziału w programie z 5-punktową skalą odpowiedzi od „bardzo zadowolony” do „bardzo niezadowolony”. Ponadto wywiad z rodzicami zawierał dwa pytania o stopień zadowolenia/niezadowolenia z tego, że dziecko uczestniczyło w programie z analogiczną skalą odpowiedzi. Do oceny udziału uczniów i rodziców w poszczególnych elementach programu w ankiecie dla uczniów zastosowano następujące pytania: „Z kim utworzyłeś Drużynę Domowych Detektywów?”, „Czy brałeś udział w Wieczorze Jaśka i Małgochy?”, „Czy ktoś dorosły przyszedł z Tobą na Wieczór Jaśka i Małgochy?”. Analogiczne pytania zawierał arkusz wywiadu z rodzicami.

Uczniowie pytani byli również o to, na ile podobały im się poszczególne elementy programu: komiksy, praca z rodzicami, zajęcia w klasie, przygotowania do Wieczoru Jaśka i Małgochy oraz sam Wieczór. Do odpowiedzi służyły 5-punktowe skale odpowiedzi od „bardzo mi się podobały” do „w ogóle mi się nie podobały”.

W czasie dwukrotnych badań wśród uczniów i rodziców wypróbowano również pytania służące, planowanej w późniejszym terminie, ocenie skuteczności programu. Przygotowano je na podstawie amerykańskich kwestionariuszy udostępnionych nam przez Autorów Projektu Northland (15).

Analiza dokumentów zebranych w trakcie programu. Do oceny funkcjonowania programu zastosowano także analizę Kart Wyników, które uczniowie oddają nauczycielowi jako dowód wykonania zadań domowych związanych z programem. Karta Wyników znajduje się w każdym z czterech zeszytów przeznaczonych do pracy w domu. W sumie mamy więc do czynienia z czterema kartami. Domowe Drużyny

zaznaczają w nich liczbę wykonanych zadań i poświadczają to własnoręcznymi podpisami. Wypełnioną kartę uczeń przynosi do szkoły. Liczba oddanych kart wyników jest jednym ze wskaźników poziomu pracy Domowych Drużyn.

Karta ucznia umożliwiała zebranie pedagogom szkolnym podstawowych informacji z dokumentacji szkolnej. Zawierała ona następujące dane ucznia: rok urodzenia, wykształcenie rodziców, oceny ze wszystkich przedmiotów nauczania i ze sprawowania uzyskane na zakończenie poprzedniej klasy, korzystanie z zajęć wyrównawczych oraz z pomocy poradni psychologiczno-pedagogicznej.

Analizy statystyczne. Do oceny różnic między grupami wyróżnionymi ze względu na zmienne socjodemograficzne i/lub oceny szkolne wykorzystano test chi-kwadrat.

Warunki pilotażowej realizacji

Pilotażowa realizacja programu została przeprowadzona w czterech klasach (dwóch czwartych i dwóch piątych) w dwóch szkołach podstawowych znajdujących się na terenie Gminy Warszawa-Centrum². Współpracujący z nami pedagodzy szkolni zatrudnieni w tych szkołach pomogli nam znaleźć nauczycieli-wychowawców klas, którzy zgodzili się na udział w naszym projekcie. Dyrekcje szkół wyraziły zgodę na pilotaż programu w ich szkołach. Przed rozpoczęciem programu nauczyciele zostali wyposażeni w materiały pomocnicze do prowadzenia programu i przeszkoleni podczas 3-godzinnego szkolenia przez pracowników naszego zespołu. W trakcie trwania programu nauczyciele korzystali z naszych konsultacji. Program rozpoczął się w listopadzie 1997 roku a zakończył w styczniu 1998 roku. Wśród nauczycielek realizujących program dwie osoby miały wcześniejsze doświadczenia w prowadzeniu programów profilaktycznych, na przykład, „Drugiego Elementarza”, dwie pozostałe nauczycielki nie zajmowały się wcześniej działaniami profilaktycznymi.

Charakterystyka badanych grup

Uczniowie. W pilotażowej realizacji programu wzięło udział 90 uczniów. Proporcje dziewcząt i chłopców były zbliżone. Średnia wieku uczniów wynosiła około 10,5 lat. Prawie 75% dzieci pochodziło z rodzin pełnych, gdzie dziecko mieszkało z obojgiem naturalnych rodziców. Stosunkowo duży odsetek dzieci pochodził z domów, gdzie dziecko wychowywało się głównie z matką (prawie 20% badanej populacji). Większość dzieci (około 75%) miała wysokie wyniki w nauce, co znaczy, że ich średnia ocen ze wszystkich przedmiotów nauczania z poprzedniego roku szkolnego była równa lub wyższa od 4, w skali od 1 do 6. Zbliżona grupa uczniów (65%) miała wysokie oceny ze sprawowania (ocena 4 i 5, w 5-stopniowej skali). Około 25%-35% uczniów miało niskie oceny w nauce (średnia poniżej 4) lub niskie oceny ze sprawowania (ocena 1, 2 lub 3), co ozna-

² Pilotażowa realizacja programu była finansowana przez Wydział Oświaty Gminy Warszawa-Centrum.

cza gorsze przystosowanie do wymagań szkolnych, (Tabela 1). Zdecydowana większość badanej grupy uczniów nie miała własnych doświadczeń w picu alkoholu. Około 9% uczniów piło przynajmniej raz w swoim życiu alkohol, a niespełna 8% paliło papierosy.

Rodzice. Do udziału w badaniach wylosowaliśmy rodziców 30 uczniów biorących udział w programie, czyli około jedną trzecią całej próby. Dwie osoby odmówiły udziału w badaniu. Spośród osób, z którymi przeprowadzono wywiady, dwanaście (43%) było rodzicami chłopców-uczestników programu, a szesnaście (57%) rodzicami dziewcząt. Zdecydowanie częściej wywiadów udzielały matki (24 przypadki) niż ojcowie (4 przypadki). Siedmiu (25%) rodziców miało wykształcenie zawodowe lub podstawowe, dwunastu (43%) – średnie, a dziewięciu (32%) wykształcenie niepełne wyższe lub wyższe.

TABELA 1
Charakterystyka badanej grupy uczniów ze względu na zmienne socjodemograficzne oraz oceny szkolne.

Charakterystyka	odsetek uczniów (N=90)
pleć:	
chłopcy	52,8
dziewczęta	47,2
poziom klasy:	
czwarta	47,8
piąta	52,2
charakterystyka rodziny:	
mieszka z obojgiem rodziców	74,4
mieszka z jednym z rodziców i z ojczymem lub macochą	3,5
mieszka głównie z matką	19,8
mieszka z przybranymi rodzicami	2,3
wykształcenie matki:	
podstawowe lub zawodowe	20,8
średnie lub niepełne wyższe	51,4
wyższe	27,8
wykształcenie ojca:	
podstawowe lub zawodowe	27,9
średnie lub niepełne wyższe	38,2
wyższe	33,8
wyniki w nauce:	
dobre (średnia ocen ≥ 4)	74,7
słabe (średnia ocen < 4)	25,3
ocena ze sprawowania:	
dobra (≥ 4)	65,9
niska (< 4)	34,1

Wyniki

Realizacja programu i funkcjonowanie jego poszczególnych elementów

Zajęcia wprowadzające w klasach

Obserwacje świadczą o tym, że podstawowy program zajęć edukacyjnych na terenie szkoły został w pełni zrealizowany. Składał się on z cyklu pięciu lekcji prowadzonych przy aktywnym udziale liderów młodzieżowych. Obecność uczniów na tych lekcjach – w zależności od klasy – wynosiła od 90% do 99%.

Zgodność ze scenariuszem. Obserwacje cyklu pięciu lekcji wykazały, że nauczyciele w dużej mierze prowadzili zajęcia zgodnie ze scenariuszem zajęć. Odstępstwa od scenariusza polegały przede wszystkim na tym, że nauczycielki nie podejmowały zadania polegającego na inicjowaniu „burzy mózgow”, której celem miało być poszukiwanie skutecznego sposobu zachęcenia dorosłych do pracy w Domowej Drużynie. Ponadto część nauczycielek opuszczała punkt scenariusza lekcji, który zachęcał je do wyraźnego podziękowania liderowi za prezentację kolejnego komiksu.

Działania liderów młodzieżowych. We wszystkich czterech klasach wyłoniono liderów młodzieżowych, którzy współpracowali w realizacji programu. Zajęcia „Tu i teraz”, prowadzone przez liderów, zostały wykonane we wszystkich klasach zgodnie ze scenariuszem. W trzech klasach liderzy w dużym stopniu samodzielnie prowadzili w swoich podgrupach zajęcia „Tu i teraz”. W jednej klasie nauczycielka w znacznym stopniu wyłączała liderów z ich zadań, na przykład sama podawała instrukcję do zajęć „Tu i teraz”, prowadziła podsumowanie tych zajęć, ingerowała w pracę małych grup. Prawie wszyscy uczniowie aktywnie pracowali w małych grupach w czasie realizacji zajęć „Tu i teraz”. Tylko w czasie jednej obserwacji odnotowano, że jeden z uczniów nie uczestniczył w pracach swojej grupy. Obserwacje wskazują, że liderzy generalnie radzili sobie z przydzielonymi im zadaniami. Najczęstsze trudności dotyczyły opanowania nadmiernego hałasu, drobnych sprzeczek wewnątrz małych grup, uzgodnienia jednej odpowiedzi dla całej grupy itp. W nielicznych przypadkach liderzy zwracali się o pomoc do nauczyciela.

Czas trwania lekcji. Lekcje były podzielone według scenariusza na dwie części: część pierwszą prowadzoną przez nauczyciela i część drugą przeznaczoną na zajęcia „Tu i teraz”. Obserwacje dowiodły, że 45 minut z trudem wystarcza na zrealizowanie zaplanowanych zadań. Część, którą prowadzi nauczyciel, zajmowała zwykle dwie trzecie czasu lekcji. Bardzo często zajęcia prowadzone przez liderów kończyły się po dzwonku na przerwę.

Drużyny Domowych Detektywów

Tworzenie Domowych Drużyn. Spośród 88 uczniów, którzy wypełnili ankietę po zakończeniu programu, 82 (93%) podało, że utworzyli Domową Drużynę. Informacje od uczniów wskazują, że najczęściej dorosłym partnerem w drużynie była mama ucznia (72%), lub obydwoje rodziców (9%). Drużyny z innymi dorosłymi powsta-

wały sporadycznie. Sześciu uczniów (7%) nie utworzyło Domowej Drużyny. Pięciu spośród nich miało niskie oceny ze sprawowania, a czterech – niską średnią ocen z przedmiotów nauczania. Fakt nieutworzenia Domowej Drużyny wyraźnie więc wiązał się z wynikami w nauce i oceną ze sprawowania.

W wywiadach przeprowadzonych po zakończeniu programu (N=26) czterech rodziców podało, że w ich rodzinie taka Drużyna nie powstała, a jeden rodzic nie wiedział nic na ten temat. Na tej podstawie szacujemy, że Drużyny Domowe powstały w nieco mniejszej liczbie rodzin, czyli w około 80% rodzin objętych programem.

Karty Wyników. Z faktem utworzenia Domowej Drużyny wiąże się oddawanie poświadczonych Kart Wyników. Przynajmniej jedną Kartę oddało 94% uczniów biorących udział w programie, natomiast 3 lub 4 Karty oddało 76% uczniów. Płeć i wiek uczniów nie różnicował w sposób istotny liczby oddawanych Kart. Uczniowie osiągający lepsze wyniki w nauce (wysoka średnia ocen) oraz uczniowie z wysoką oceną ze sprawowania (ocena wzorowa lub bardzo dobra) znacząco częściej oddawali większą liczbę Kart niż uczniowie o niskich osiągnięciach szkolnych (Tabela 2).

TABELA 2

Działalność Domowych Drużyn - liczba oddanych Kart Wyników a odsetki uczniów.

	Liczba oddanych Kart Wyników			Wartości χ^2
	0	1-2	3-4	
Razem, N=89	5,6	18	76,4	
Płeć				
chłopcy, N=47	8,5	23,4	68,1	4,02
dziewczeta, N=42	2,4	11,9	85,7	
Klasa				
klasa 4, N=43	0	18,6	81,4	4,85
klasa 5, N=47	10,6	17,0	72,3	
Średnia ocen				
wysoka, N=65	1,5	15,4	83,1	10,95**
niska, N=22	18,2	27,3	54,5	
Ocena ze sprawowania				
wysoka, N=58	0	12,1	87,9	16,27***
niska, N=30	16,7	30,0	53,3	

** $p \leq 0,01$

*** $p \leq 0,001$

Udział rodziców w wykonywaniu zadań Domowych Drużyn. Informacje uzyskane od rodziców biorących udział w wywiadzie (N=26) wskazują, że większość z nich czytała komiksy, pracowała wspólnie z dzieckiem nad rozwiązywaniem zadań, a także czytała „uwagi dla rodziców”. Odsetek rodziców znających 3 lub 4 zeszyty oscylował w granicach 60% (Tabela 3).

TABELA 3
Działalność Domowych Drużyn - udział rodziców w wykonywaniu zadań.

Liczba rodziców aktywnie pracujących z dziećmi nad określoną ilością zeszytów. W nawiasach podano odsetki. N=26			
liczba zeszytów	0	1-2	3-4
czytanie komiksów	2 (7,7)	7 (26,9)	17 (65,4)
rozwiązywanie zadań	5 (19,2)	6 (23,1)	15 (57,7)
czytanie „uwag dla rodziców”	5 (19,2)	6 (23,1)	15 (57,7)

Wieczór Jaśka i Małgochy

Ponad 80% uczniów objętych programem wzięło udział w Wieczorze Jaśka i Małgochy zorganizowanym w ich szkołach na zakończenie programu, a około 67% uczniów przyszło na to spotkanie z jednym z rodziców lub inną osobą dorosłą. Informacje uzyskane od rodziców potwierdzają te dane. Osiemnastu z 26 pytanym rodziców (69%) podało, że przyszło na imprezę ze swoim dzieckiem. Płeć i oceny szkolne w istotny sposób różnicowały udział w Wieczorze. Chłopcy znacząco częściej niż dziewczęta nie brali w nim udziału. Słabi uczniowie częściej niż dobrzy uczniowie uczestniczyli w Wieczorze bez towarzyszącej osoby dorosłej (Tabela 4).

TABELA 4
Działalność Domowych Drużyn - udział w Wieczorze Jaśka i Małgochy.

	Odsetki uczniów biorących udział w Wieczorze			χ^2
	nie brali udziału	sami	z kimś dorosłym	
Razem, N=87	19,5	13,8	66,7	
Płeć				12,33**
chłopcy, N=46	28,3	21,7	50,0	
dziewczęta, N=41	9,8	4,9	85,4	
Klasa				0,47
klasa 4, N=41	17,1	12,2	70,7	
klasa 5, N=47	21,3	14,9	63,8	
Średnia ocen				7,40*
wysoka, N=64	17,2	9,4	73,4	
niska, N=21	28,6	28,6	42,9	
Ocena ze sprawowania				6,75*
wysoka, N=57	15,8	8,8	75,4	
niska, N=29	27,6	24,1	48,3	

* $p \leq 0,05$

** $p \leq 0,01$

Odbiór (ocena) programu przez uczestników i realizatorów

Uczniowie. Na podstawie badań ankietowych można sądzić, że uczniowie bardzo pozytywnie ocenili Program Domowych Detektywów. Dotyczy to ogólnego stopnia zadowolenia z udziału w programie, jak i oceny jego poszczególnych elementów. Sześćdziesięciu siedmiu uczniów (79%) było „bardzo zadowolonych” lub „zadowolonych” z udziału w Programie. Trzech uczniów (3,5%) było niezadowolonych, a 15 uczniów (17,5%) wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć”. Większości uczniów (80%-90%) podobały się poszczególne części programu, takie jak: współdziałanie z rodzicami, zajęcia w klasie, przygotowanie prezentacji, Wieczór Jaśka i Małgochy, a także komiksy. Uczniowie mający lepsze osiągnięcia szkolne wyżej oceniali poszczególne elementy programu. Niezależnie od wyników w nauce i ocen ze sprawowania uczniowie wysoko oceniali współpracę z rodzicami (Tabela 5).

TABELA 5
Ocena poszczególnych elementów programu a wyniki w nauce i sprawowaniu – odsetki uczniów.

Ocena elementów Programu	cała grupa N=86	średnia ocen			ocena ze sprawowania		
		wysoka, N=64	niska lub przeciętna N=21	χ^2	wysoka	niska lub przeciętna	χ^2
komiksy							
podobały się	88,4	93,8	71,4	9,74**	94,7	75,9	7,11*
trudno powiedzieć	5,8	1,6	19,0		1,8	13,8	
nie podobały się	5,8	4,7	9,5		3,5	10,3	
praca z rodzicami							
podobała się	88,4	90,6	81,0	1,53	91,2	82,8	1,87
trudno powiedzieć	8,1	6,3	14,3		7,0	10,3	
nie podobała się	3,5	3,1	4,8		1,8	6,9	
zajęcia w klasie							
podobały się	90,6	95,3	75,0	7,53*	98,2	75,0	12,09**
trudno powiedzieć	7,1	3,1	20,0		1,8	17,9	
nie podobały się	2,4	1,6	5,0		0	7,1	
przygotowywanie prezentacji							
podobało się	83,7	84,4	81,0	6,62*	89,5	72,4	8,71*
trudno powiedzieć	11,6	14,1	4,8		10,5	13,8	
nie podobało się	4,7	1,6	14,3		0	13,8	
Wieczór Jaśka i Małgochy							
podobał się	82,1	88,7	61,9	7,71*	89,1	69,0	6,00*
trudno powiedzieć	9,5	6,5	19,0		7,3	13,8	
nie podobał się	8,3	4,8	19,0		3,6	17,2	

* $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$

Rodzice. Podobnie jak dzieci, rodzice wysoko ocenili Program Domowych Detektywów. Bardzo zadowolonych lub zadowolonych z tego, że ich dziecko brało udział w tym programie było 22 (85%) na 26 rodziców. Dwudziestu trzech rodziców (88%) chciałoby, żeby ich dziecko uczestniczyło w kontynuacji programu w następnych latach. Odpowiedzi blisko połowy badanych rodziców na pytanie otwarte świadczą o tym, że wysoko oceniają oni stworzenie możliwości współpracy ze szkołą i współdziałania z własnym dzieckiem w rozwiązywaniu zadań domowych związanych z programem. Pojedyncze uwagi krytyczne rodziców odnosiły się do komiksów (naiwna treść, mała atrakcyjność głównych bohaterów). Natomiast podobało im się używanie języka zrozumiałego dla dzieci oraz treści uwag dla rodziców.

Nauczyciele. Nauczycielki realizujące program wysoko oceniły program ze względu na ważność tematu, atrakcyjność formy, jasność przekazu oraz włączenie do współpracy rodziców i liderów młodzieżowych. Współpracę z rodzicami realizatorki oceniły jako udaną. Pewne wątpliwości nauczycielek dotyczyły tego, czy rodzice rzeczywiście rozwiązują wspólnie z dziećmi zadania Domowych Drużyn i czy korzystają z materiałów edukacyjnych przeznaczonych specjalnie dla nich. Ich zdaniem nauczyciel powinien mieć większy wpływ i możliwość większej kontroli nad tym, czego dzieci mają nauczyć się w programie. Zaniepokojenie realizatorek budziły także sygnały pochodzące od kilkorga dzieci o negatywnych reakcjach ich rodziców. Reakcje te mogły być spowodowane ukrytym problemem alkoholowym w tych rodzinach.

Realizatorki pozytywnie oceniły współpracę z liderami. Większość tych uczniów wywiązała się ze swoich zadań. Największą trudnością liderów było utrzymanie dyscypliny wewnątrz swoich grup. Niektórzy z nich próbowali radzić sobie z niesfornymi kolegami za pomocą „agresywnych metod” i wówczas potrzebna była interwencja nauczyciela. Zdaniem nauczycielek pełnienie roli lidera było przez dzieci postrzegane jako bardzo prestiżowe i miało pozytywny wpływ wychowawczy na samych liderów.

Wieczór Jaśka i Małgochy został wysoko oceniony przez nauczycielki-realizatorki programu. Ich zdaniem prace nad przygotowaniem Wieczoru bardzo integrowały uczniów, stymulowały ich do aktywności i twórczych pomysłów. Wieczór stanowił dobrą okazję dla rodziców i wychowawcy klasy do nawiązania bliższej znajomości.

Zdaniem realizatorek program jest odpowiedni dla klas czwartych i piątych. Ze względu na konieczność włączenia rodziców do współpracy, łatwiej jest go prowadzić wychowawcom klas piątych, którzy lepiej niż wychowawcy klas czwartych znają rodziców swoich uczniów.

Ocena materiałów metodycznych

Podręcznik dla Nauczyciela. Według opinii nauczycieli realizujących program główną zaletą podręcznika jest jasność i przejrzystość umieszczonych w nim treści. Z drugiej jednak strony zawarte w nim instrukcje, realizatorki programu oceniły jako zbyt drobiazgowe i przez to ograniczające aktywność nauczyciela prowadzącego zajęcia w klasie. Pewne wątpliwości budziło też, przewijające się w podręczniku, określanie programu jako dobrej zabawy. Nauczycielki realizujące program początkowo uznały, że takie trak-

towanie poważnego tematu jest zbyt „amerykańskie”. Okazało się jednak, że dzieciom to podejście bardzo odpowiada. Podczas Wieczoru Jaśka i Małgochy uczniowie jednej z klas podkreślili, że udział w programie był dla nich właśnie dobrą zabawą.

Ocena zeszytów. Realizatorzy programu jako atuty komiksów wymieniły rysunki postaci, ich przydomki, gry słowne. Nauczycielki podobnie jak i niektórzy rodzice podkreślili, że treść zeszytów komiksowych oraz zastosowana w nich forma językowa dobrze przemawia do dzieci w wieku 10-11 lat.

Podręcznik lidera. Treść i forma podręcznika dla liderów nie budziły większych wątpliwości i, w ocenie nauczycielek, nie wymagały wprowadzenia istotnych zmian.

Ocena prezentacji przygotowywanych na Wieczór Jaśka i Małgochy. Tematy prac na Wieczór i sposób organizacji tego spotkania zostały pozytywnie ocenione przez nauczycielki. Informacje zawarte w scenariuszach prezentacji, które uczniowie przygotowują na Wieczór Jaśka i Małgochy, były dla uczniów zrozumiałe. Powodem pewnych trudności związanych z przygotowaniem prezentacji przez dzieci była plakatowa forma większości propozycji. Według realizatorek opracowanie plakatu wymaga wyboru najistotniejszych treści, co dla niektórych 10-11-letnich uczniów może być dość trudne. W związku z tym zgłoszono propozycję, aby niektóre tematy zaprezentować poprzez odgrywanie scenek czy wspólną zabawę wszystkich uczestników Wieczoru Jaśka i Małgochy.

Omówienie wyników

Kluczowe znaczenie dla udziału w programie miało utworzenie przez uczniów i rodziców Drużyny Domowych Detektywów. Domową Drużynę z dorosłym członkiem swojej rodziny (najczęściej z mamą) utworzyła większość uczniów: – ponad 90% według danych z ankiety dla uczniów i około 80% według danych uzyskanych od rodziców. Różnice w wysokości odsetka Domowych Drużyn wynikają prawdopodobnie z innej interpretacji tego, co znaczy „stworzyć Drużynę”. Niektóre dzieci mogły uznać, że dość powierzchowne zainteresowanie rodziców (np. podpisanie Karty Wyników) jest równoznaczne z utworzeniem Drużyny. Wysoki, ponad 80% wskaźnik udziału rodziców jest wynikiem wartym podkreślenia, gdyż na podstawie amerykańskich badań wiadomo, że odsetek rodziców angażujących się w szkolne programy profilaktyczne waha się od 40 do 80% (28).

Z faktem utworzenia Domowych Drużyn wiążą się wysokie wskaźniki realizacji zadań dla tych Drużyn. Prawie wszyscy uczniowie pracowali nad otrzymanymi materiałami: czytali komiksy i rozwiązywali zadania dla Domowych Drużyn znajdujące się w zeszytach. Świadczy o tym bardzo wysoka liczba oddanych Kart Wyników. Liczba oddanych kart wskazuje, że w czasie pilotażowej realizacji programu w Polsce udało się osiągnąć podobne wskaźniki udziału, jak w warunkach amerykańskich, gdzie przynajmniej jedną kartę oddało ponad 90% uczniów, a 3-4 karty – 75% uczniów uczestniczących w programie Slick Tracy Home Team (26). Jest to wynik zasługujący na uwagę zważywszy, że w Polsce nie stosowaliśmy kolorowych komiksów oraz nagród za oddawanie Kart Wyników.

Wysoki był też wskaźnik uczestniczenia dzieci i ich rodziców w Wieczorze Jaśka i Małgochy, czyli spotkaniu kończącym całe przedsięwzięcie. Wzięło w nim udział 80% dzieci polskich. Dla porównania, udział uczniów amerykańskich w Slick Tracy Fun Night był niższy i wynosił 57% (26).

Badania pilotażowej realizacji programu wskazują, że osiągnięcia szkolne uczniów w istotny sposób wpływają na realizację zadań związanych z programem i jego ocenę. Generalnie uczniowie mający wysokie wyniki w nauce i dobre oceny ze sprawowania, prawdopodobnie w większym stopniu korzystają z możliwości, jakie stwarza im program. Domowe Drużyny, które mają kluczowe znaczenie dla realizacji programu, rzadziej tworzą uczniowie o niskich osiągnięciach szkolnych. Badania wskazują także, że dziewczęta w większym stopniu niż chłopcy angażują się w zadania związane z realizacją programu. Pilotażowa realizacja wskazuje, że program może być stosowany zarówno w czwartych, jak i piątych klasach szkoły podstawowej.

Jakkolwiek wyniki wstępnej realizacji Programu Domowych Detektywów należy uznać za bardzo obiecujące, to pilotaż zwrócił naszą uwagę na dwie kwestie ogólniejszej natury związane z prowadzeniem szkolnych programów profilaktycznych. Pierwsza z nich dotyczy dzieci pochodzących z grup zwiększonego ryzyka osiągających gorsze wyniki w nauce oraz w sprawowaniu, a druga współpracy na linii nauczyciel – rodzice.

Ocenia się, że w generalnej populacji jest od 2% do 4% dzieci pochodzących z rodzin, w których występuje uzależnienie od alkoholu oraz około 14% dzieci z rodzin z problemem alkoholowym (16). Szkolne programy wczesnej profilaktyki zwykle nie odpowiadają na potrzeby takich uczniów. Dzieci z grup zwiększonego ryzyka wymagają specyficznych programów profilaktycznych, odmiennych od tych, jakie przeznaczone są dla ich rówieśników dorastających w rodzinach, które nie borykają się z takimi problemami. Dylemat ten trudno jest rozwiązać na gruncie szkolnego programu profilaktycznego adresowanego do ogółu uczniów. Z oczywistych względów, wyłączenie w trakcie realizacji programu dzieci z grup ryzyka i prowadzenie z nimi równoległe specjalnych zajęć byłoby niefortunnym rozwiązaniem. Wobec tego, byłoby pożądanym, aby wprowadzanie do szkół programów wczesnej profilaktyki połączyć z przekazaniem nauczycielom konkretnych wskazówek, jak postępować z dziećmi z grup ryzyka. W przypadku takiego programu, jak Program Domowych Detektywów, kwestię tę należałoby poruszyć w trakcie szkolenia dla nauczycieli i w materiałach dla nich przeznaczonych.

Coraz więcej szkolnych programów promocji zdrowia czy profilaktyki wymaga aktywnej współpracy między nauczycielami i rodzicami. Jednak nauczyciele zdając sobie sprawę ze znaczenia wpływów rodziny często nie dowierzają, iż rodzice mogą skutecznie wspierać działania profilaktyczne inicjowane w szkołach. Trudno im zmienić swoją „nauczycielską” postawę wobec rodziców i traktować ich jak odpowiedzialnych partnerów. Niestety, w wielu szkołach w Polsce rodzic nadal funkcjonuje tylko w roli „petenta na wywiadówce”. W związku z tym Program Domowych Detektywów oraz inne tego typu programy są w polskich warunkach szczególnie potrzebne. Przyczyniają się one do przełamania barier między nauczycielami a rodzicami. Tworzą nową jakość kontaktów pomiędzy szkołą i domem. Umiejętne mo-

tyowanie rodziców i traktowanie ich partnersko może mieć znaczący wpływ na ich udział i zaangażowanie w program. W czasie pilotażowej realizacji programu w szkole, w której rodzice zostali aktywnie włączeni w przygotowania Wieczoru Jaśka i Małgochy, frekwencja dorosłych członków Domowych Drużyn na tej imprezie była znacznie większa niż w szkole, gdzie rodzice byli wyłącznie zaproszonymi gośćmi. Znaczenie współpracy z rodzicami trzeba wyraźnie podkreślać w trakcie szkolenia kolejnych realizatorów Programu Domowych Detektywów oraz w opisie programu.

Wnioski

1. Pilotażowa realizacja polskiej wersji programu wczesnej profilaktyki alkoholowej „Slick Tracy Home Team” wykazała dobre funkcjonowanie programu w warunkach polskiej szkoły. Świadczą o tym informacje o przebiegu programu uzyskane z różnych źródeł: z obserwacji lekcji prowadzonych w szkołach, od uczniów, ich rodziców i nauczycieli. Istotne dla oceny funkcjonowania programu są: 1) wysokie wskaźniki udziału rodziców w programie (bardzo wysoki odsetek utworzonych Domowych Drużyn), 2) poziom realizacji programu (realizacja zajęć w klasie, dobre funkcjonowanie liderów młodzieżowych, liczba oddanych przez uczniów Kart Wyników, udział w Wieczorze) świadczący o dużym zaangażowaniu uczniów w realizację zadań programowych, 3) dobre oceny i pozytywne opinie nauczycieli-realizatorów programu, 4) wysoka ocena uczniów-uczestników i ich rodziców dotycząca całości programu i jego poszczególnych elementów.

2. Pilotażowa realizacja wskazuje, że program może być stosowany zarówno w czwartych, jak i piątych klasach szkoły podstawowej. Dzieci uczące się w czwartych i piątych klasach nie miały trudności w zrozumieniu podstawowych treści zawartych w programie. Forma pracy oraz materiały metodyczne (komiksy, zadania domowe, zadania na Wieczór) są adekwatne dla dzieci w wieku 10-11 lat. W tej grupie wiekowej dobrze funkcjonują też domowe zadania przeznaczone do wspólnej pracy dzieci i ich rodziców.

3. Wstępne wyniki ewaluacji świadczą o tym, że program lepiej funkcjonuje (większa realizacja zadań i lepsze oceny) wśród uczniów mających dobre oceny w nauce i dobre oceny ze sprawowania niż wśród uczniów gorzej przystosowanych do wymagań szkolnych. Możemy w związku z tym przypuszczać, że część uczniów mających słabsze oceny ze sprawowania i z nauki w mniejszym stopniu korzysta z programu. Fakt nieutworzenia Domowych Drużyn przez część uczniów jest prawdopodobnie związany także z trudnymi sytuacjami rodzinnymi tych dzieci, na przykład z problemem alkoholowym w rodzinie, rozwodem czy separacją rodziców lub, po prostu, brakiem zainteresowania rodziców postępami ich dziecka w nauce.

4. Pilotażowa realizacja programu oraz jego ewaluacja wskazała na kilka obszarów, które wymagają modyfikacji lub zmiany w toku dalszych prac nad adaptacją i ewaluacją programu. Dotyczy to:

– wskazówek lub sposobów, jak rozwiązywać sytuację niewielkiej grupy dzieci, które – ze względów rodzinnych – nie mogą utworzyć Domowej Drużyny z rodzicami lub z innymi dorosłymi domownikami; realizatorki programu uważają, że tym

dzieciom należy pomóc indywidualnie – na przykład zaproponować zaproszenie do Drużyny dorosłego spoza rodziny lub umówić się z dzieckiem, że będzie rozwiązywał zadania samodzielnie, bez udziału dorosłych;

– przygotowania nauczycieli do prowadzenia programu (modyfikacji podręcznika i ewentualnego programu szkolenia nauczycieli), głównym problemem jest zachęcenie nauczycieli do współpracy z rodzicami na zasadach partnerstwa oraz dobre wyjaśnienie roli, jaką mają do spełnienia rodzice dzieci uczestniczących w tym programie, nauczyciele realizujący program w szkole i wspomagający ich liderzy młodzieżowi;

– modyfikacji scenariuszy lekcji prowadzonych przez nauczycieli (skrócenia części wstępnej prowadzonej przez nauczyciela i zostawienia więcej czasu na pracę w małych grupach prowadzonej przez liderów młodzieżowych);

– modyfikacji niektórych zadań „Tu i teraz” oraz krytycznego przyjrzenia się niektórym materiałom metodycznym (fragmentom komiksów oraz niektórym zadaniom domowym), których treści były przez uczniów niewłaściwie interpretowane lub powodowały nieporozumienia;

– opracowania bardziej precyzyjnych wskazówek dla nauczycieli, jak wybierać i szkolić liderów młodzieżowych, którzy pomagają w prowadzeniu programu;

– organizacji programu, na przykład opracowania planu zebrania wstępnego z rodzicami, czy modyfikacji sposobu prowadzenia Wieczoru Jaśka i Małgochy.

5. Pilotażowa realizacja oraz wstępne wyniki ewaluacji jednoznacznie przemawiają za kontynuowaniem prac adaptacyjnych i dalszą ewaluacją programu w celu opracowania polskiej wersji programu przeznaczonej do szerokiego stosowania w polskich szkołach. Wskazują także na potrzebę adaptacji dalszych części programu „Project Northland”.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest prezentacja wyników wstępnych prac nad adaptacją amerykańskiego, szkolnego programu profilaktycznego o nazwie Slick Tracy Home Team (nazwa polskiej wersji – Program Domowych Detektywów), przeznaczonego dla dzieci w wieku 11-12 lat i ich rodziców. Stanowi on część środowiskowego programu profilaktyki alkoholowej Project Northland. W niniejszej pracy przedstawiono procedurę adaptacji materiałów edukacyjnych oraz wyniki badań pilotażowej realizacji programu, w dwóch czwartych i dwóch piątych klasach warszawskich szkół podstawowych, w roku szkolnym 1997/98. Do oceny funkcjonowania programu wykorzystano następujące metody: obserwacje zajęć prowadzonych przez nauczycieli w klasie szkolnej, analizę dokumentów zgromadzonych w trakcie programu oraz przeprowadzone tuż po zakończeniu programu: audytoryjne badania ankietowe wśród wszystkich uczniów uczestniczących w programie (n=90), wywiady telefoniczne z 28-osobową grupą wybranych losowo rodziców i wywiad grupowy z wychowawcami-realizatorami programu. Wyniki badań wskazują na dobre funkcjonowanie programu w warunkach polskiej szkoły. Świadczą o tym: (1) włączenie się do programu bardzo dużej części rodziców (ok. 80%), poprzez utworzenie z dzieckiem tzw. Do-

mowej Drużyny i wspólną z nim pracę; (2) wskaźniki realizacji programu: 75% Domowych Drużyn wykonało większość zadań; w pełni zrealizowano zajęcia w klasie, we wszystkich klasach odbyła się impreza kończąca program, przy wysokiej frekwencji uczniów (80%) i rodziców (67%); (3) wysokie oceny całego programu i jego poszczególnych elementów oraz materiałów edukacyjnych ze strony wszystkich uczestników programu: nauczycieli-realizatorów zajęć, uczniów oraz ich rodziców. Wskaźniki dotyczące realizacji programu były analogiczne lub czasem nawet korzystniejsze niż w badaniach amerykańskich. Stwierdzono także, że pewnym problemem, wymagającym rozwiązania, były trudności niewielkiej grupy uczniów z utworzeniem Domowej Drużyny oraz z realizacją zadań domowych. Ponadto wyniki badań pozwoliły na sformułowanie szczegółowych wniosków dotyczących zmian w szkoleniu nauczycieli, w materiałach metodycznych i w organizacji programu.

Słowa kluczowe: młodzież / picie alkoholu / wczesna profilaktyka

Krzysztof Ostaszewski, Krzysztof Bobrowski, Anna Borucka, Katarzyna Okulicz-Kozaryn, Agnieszka Pisarska, Cheryl L. Perry, Carolyn L. Williams
A Polish adaptation of the American alcohol primary prevention program for young adolescents

Summary

This article presents the preliminary results of the work on adaptation of the American primary prevention program Slick Tracy Home Team, which is aimed at 11-12 year olds and their parents. It is a part of community alcohol prevention program: Project Northland. We present here the procedures for adaptation of educational materials and the results of pilot phase of the project in two fourth and two fifth grade classes of Warsaw elementary schools during the school year of 1997/98. The following methods were used in evaluation of the project: observation of classes held on the subject by teachers, analysis of the documents compiled during the project, and, at the end of the project: self-reported questionnaire filled by all the children participating in the project (n=90), phone interviews with 28 randomly selected parents, and group interview with participating teachers. The results indicate that the program functioned well under the conditions of Polish school, as testified by the following facts: (1) participation of a large percentage of parents (about 80%), who formed so called Home Team with their child and worked with him; (2) high indices of program realization – 75% of Home Teams fulfilled a majority of their tasks; classroom program was realized in full, in all of the classes special meetings at the end of the program were held with high participation of the children (80%), and the parents (67%); (3) all the participants - teachers, students and parents - highly praised the program as a whole and it's individual components, as well as the quality of educational materials. The indices of program realization were similar to the ones obtained in American studies, and sometimes better. It was found that a problem to be dealt with is a difficulty of a small group of children in forming the Home Team and proceeding

with home tasks. In addition, the results allowed for making detailed conclusions as to required changes in teachers' training, teaching materials, and in organization of the program itself.

Key words: adolescents / alcohol use / primary of prevention

Piśmiennictwo

1. Bandura, A. (1977): *Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change*. Psychological Review, 84, 191-215.
2. Botvin G. (1990a): *Substance abuse prevention theory, practice, and effectiveness*, In M. Tonry & J.Q. Wilson (Eds.) *Drugs and crime: Annual review of research in crime and justice*, Vol 13, 461-519, Chicago, University of Chicago Press.
3. Botvin G., Baker E., Filazzola A., Botvin E. (1990b): *A cognitive-behavioral approach to substance abuse prevention: One year follow-up*. Addictive Behaviour 15 (1), 47-63.
4. Frączek A. (1994): *Wiek inicjacji do picia alkoholu a późniejsze funkcjonowanie dorastających*. Alkoholizm i Narkomania, 3/17, 279-288.
5. Glińska-Noweś A., Kreja A. (1997): *Focus group – metoda jakościowych badań marketingowych*. Przegląd Organizacji 7-8, 37-39.
6. Hansen, W.B., Johnson, C.A., Flay, B.R., Phil, D., Graham, J.W., & Sobel, J. (1988): *Affective and social influence approaches to the prevention of multiple substance abuse among seventh grade students: Results from Project SMART*. Preventive Medicine, 17, 135-154.
7. Komro, K.A., Perry, C.L., Murray, D.M., *Veblen-Mortenson i inni (1996): Peer planned social activities for the prevention of alcohol use among young adolescents*. Journal of School Health, 66 (9), 328-333.
8. Komro K., Perry C., Veblen-Mortenson S., Williams C. (1994): *Peer Participation in Project Northland: A Community-Wide Alcohol Use Prevention Project*. Journal of School Health, October 1994, Vol. 64, No. 8, 318-322.
9. Krueger R.A. (1994): *Focus group: a practical guide for applied research*. SAGE Publications, Inc.
10. Pentz, M.A., Dwyer, J.H., MacKinnon, D.P., Flay, B.R., Hansen, W.B., Wang, E.Y., & Jonson, C.A.: *A multi-community trial for primary prevention of adolescent drug abuse*. Journal of the American Medical Association, 261, 3259-3266.
11. Perry C., Williams C., Komro K. i inni (1998): *Project Northland – Phase II: Community Action to Reduce Adolescent Alcohol Use*. Paper presented at the 1998 Kettil Bruun Society Thematic Meeting, February 8-13, New Zealand.
12. Perry C., Williams C., Veblen-Mortenson S., i inni (1996): *Project Northland: Outcomes of a community wide alcohol use prevention program during early adolescence*, American Journal of Public Health, 86 (7), 956-965.
13. Perry C., Williams C., Forster J. i inni (1993): *Background, conceptualization and design of a community-wide research program on adolescent alcohol use: Project Northland*. Health Education Research, Vol 8, No 1, 125-136.

14. Perry, C.L., Grant, M., Emberg, G., Florenzano, R.U., i inni (1989): *W.H.O. collaborative study on alcohol education and young people: Outcomes of a four-country pilot study*. International Journal of the Addictions, 4, 1145-1171.
15. *Project Northland Questionnaire Parts 1 and 2* (1995). In: Project Northland Partnership for Youth Health. Minnesota EPI/AAK 037 (1/15) 2/95 Ver. 1.
16. Sierosławski J. (1997): *Ile ich jest w rodzinach z problemem alkoholowym?* Świat Problemów, 2 (49), 12-14.
17. Stepiń E., (1996): *Alkohol a polska młodzież*. Raport 1995. Maszynopis IPiN.
18. Stepiń E., Wojcieszek K. (1995): *Alkohol a polska młodzież*. Raport 1994. Seria: Alkohol a zdrowie, PARPA, Warszawa.
19. Tobler N. (1986): *Meta-analysis of 143 adolescent drug prevention programs: quantitative outcome results of program participants compared to control or comparison group*. The Journal of Drug Issues, 16 (4), 537-567.
20. Uhl A. i inni (1998): *Evaluation of Primary Prevention in the Field of Illicit Drugs: Definitions – Concepts – Problems*. In: Springer A., Uhl A. (Eds.) Evaluation research in regard to primary prevention of drug abuse. European Commission, COST A6; 135-235.
21. Veblen-Mortenson, S., Rissel, C. E., Perry, C.L., Wolfson, M. i inni (in press): *Issues in community organization and the lessons learned from Project Northland: Community organization in rural communities*. In Neil Bracht (Ed.), Health Promotion at the Community Level. (2nd ed.). California: Sage Publications.
22. Wagenaar A., Perry Ch. (1994): *Community Strategies for the Reduction of Youth Drinking: Theory and Application*. Journal of Research on Adolescence, 4 (2), 319-345.
23. Williams, C.L., & Perry, C.L. (1998): *Design and implementation of parent programs for a community-wide adolescent alcohol use prevention program*. Journal of Prevention and Intervention in the Community, 17 (2), 65-80.
24. Williams, C.L., Perry, C.L. Farbakhsh, K., & Veblen Mortenson, S. (in press): *Project Northland: Comprehensive alcohol use prevention for young adolescents, their parents, schools, peers, and communities*. Journal of Studies on Alcohol.
25. Williams C., Perry C. (1996): *Badania ewaluacyjne środowiskowego programu profilaktyki alkoholowej wśród młodzieży*, Alkoholizm i Narkomania, 3/24, Warszawa, 361-376.
26. Williams C., Perry C., Dudovitz B., Veblen-Mortenson S., Anstine P., Komro K.A., Toomey T.L. (1995): *A Home-Based Prevention Program for Sixth-Grade Alcohol Use: Results from Project Northland*. The Journal of Primary Prevention, Vol,16 No.2.
27. Wojcieszek K. (1996): *Sonda 21. Profesjonalne aspekty programu profilaktycznego*. Remedium, czerwiec.
28. VIII Raport Specjalny dla Kongresu USA. Seria Alkohol a zdrowie Nr 12. Roz. Profilaktyka problemów związanych z nadużywaniem alkoholu. Warszawa 1995, PARPA, s. 327.